

स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकमा अभिघात
Trauma in the play *Smritiko Parkhalbhitra*

डा.ठाकुरप्रसाद पोखरेल
नेपाली विभाग, मेची बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय
(tpokhrel6@gmail.com)

लेखसार

स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकमा अभिघात शीर्षकको प्रस्तुत लेख सो नाटकका पात्रद्वय महेश्वर र किशोरीका चरित्रमा उत्पन्न मानसिक पीडामा आधारित छ । यसमा मनोविज्ञानका अनुसार व्यक्तिमा उत्पन्न हुने मानसिक चोटद्वारा विकसित पात्रका अस्वस्थकर व्यवहारको विश्लेषण गरिएको छ । यहाँ आवेशमा गल्ती गर्दा उत्पन्न भएको मानसिक चोट वा पीडाद्वारा प्रताडित अवस्था कति घातक हुन्छ भन्ने कुरा यस नाटकको पात्र महेश्वरको चरित्रले देखाएको छ । ललितको हत्या गरी उसकी श्रीमती विवाह गरेरपछि हत्याको रहस्य खुल्ने त्रासले केही समयपछि शर्मिलालाई पनि नफार्किने गरी भारततिर पठाएका प्रसङ्गको स्मरणले यस नाटकको पात्र महेश्वरलाई अभिघातको घाउले पोल्दछ । ललितको तस्वीर देख्दा पूर्वस्मृतिको घटना र अपराधले सताएर मद्यपान गर्दासमेत अभिघातको पीडा बढ्दै गएर ऊ किशोरीलाई नै प्रेमिका ठानी सम्बोधन गर्दछ । किशोरी आमाको व्यभिचारी प्रवृत्तिका कारण आफूहरू पिताको स्नेहबाट वञ्चित भएको ठानी अभिघातको पीडाबाट सताइएकी छ । प्रस्तुत लेख विषयपरिचय, अध्ययन विधि, अभिघात, कथाप्रसङ्ग, स्मृतिको पर्खालभिन्न अभिघात, महेश्वर, किशोरी, निष्कर्षजस्ता उपशीर्षकका विषय विश्लेषण सहित सङ्गठित गरिएको छ भने महेश्वर हत्या बोधबाट प्रताडित भएको र किशोरीलाई मातृस्नेहको अभावले शर्मिला (आमा) प्रति नकारात्मक भावना विकसित भएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

Abstract

Smritiko Parkhalbhitra is based on the mental agony of two characters Maheshwar and Kishori. It analyzes the unhealthy behavior of the characters developed due to psychological trauma. The character of Maheshwar, the protagonist of this play, has shown how fatal the condition is due to the mental injury or pain caused by making a mistake in passion. Maheshwar, the protagonist of this play, is traumatized by the memory of the incident in which Sharmila was sent to India after some time for fear of revealing the secret of the murder after killing Lalit and marrying his wife. When he sees Lalit's picture, he addresses Kishori, as his beloved because of psychological suppression of his guilt of killing Lalit. Kishori is tormented by the trauma of thinking that she has been deprived of her father's affection due to her mother's adulterous tendencies. The article is presented from the perspective of trauma theory that analyses Maheshwar who is filled with guilt for his murderous act and Kishori who has a negative feeling towards her mother Sharmila for being deprived of motherly affection and love in her life.

शब्दकुञ्जी : अभिघात, असन्तुलन, मनोविक्षिप्त, मनोस्नायु, विभ्रम, संवेगात्मक

Keywords: Trauma, imbalance, psychosis, delusion, emotional

विषय परिचय

विजय मल्ल (१९८२-२०५६) अस्वस्थ मानसिक अवस्थाका व्यक्तिहरूको जीवनलाई चित्रण गर्ने नाटककार हुन् । उनका नाटकका पात्रहरू पारिवारिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक क्षेत्रमा पिछडिएर बाँचेका छन् । उनका नाट्यपात्रहरू समाजमा कसैबाट दया, स्नेह नपाई उपेक्षित, घृणित भएर एक्लैएका देखिन्छन् । उनी अभावले पेटको समस्यामा परेका, अन्यायको पीडा भोग्ने, सामाजिक, आर्थिक रूपमा पिछडिएका, अन्धकारयुक्त जीवन बाँचेका र अन्याय-अत्याचार गर्ने अपराध मनोवृत्तिका पात्रका मानसिक अवस्थाको चित्रण गर्दछन् । समस्याग्रस्त पात्रहरू मनोजगत्मा विकसित घाउ,

चोटको पीडा सहन गर्न बाध्य भएका हुन्छन् । मल्लको स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकका पात्रहरू महेश्वर र किशोरी असामान्य अवस्थाबाट अभिघातको सिकार भएका छन् । मनमा विकसित भएको घाउको चोट सहन नसकी महेश्वर मद्य पान गर्न पुग्दछ भने किशोरी आमामाप्रति नकारात्मक धारणा व्यक्त गर्दै अभिघातको चोट सहन बाध्य भएकी छ । यी अस्वस्थावस्थामा पुगेका पात्रहरू मानसिक घाउबाट सताइएका छन् ।

प्रस्तुत लेख स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकका पात्रमा अभिघात के कसरी प्रयोग भएको छ ? भन्ने समस्या समाधानमा केन्द्रित छ । नाटककार मल्लले सुरुदेखि नै नाट्य लेखनमा नवीन शैलीको प्रयोग गरेका छन् । अधिकांश नाटकका पात्रहरू सामाजिक, पारिवारिक एवम् नियतिद्वारा ठगिएर मानसिक द्वन्द्वसँगै अभिघातको सिकार बनेका हुन्छन् । समाज र परिवारबाट पनि साथ-सहयोग, दया-माया प्राप्त होस् भन्ने अपेक्षा राखे पनि सोचेअनुसार पूरा हुन सक्दैन । बालक, युवा, वृद्ध सबैका आ-आफ्नै उमेर समूहका सोचाइ, चाहनाहरू पूरा हुन नपाउँदा मानसिक आघात उत्पन्न भएको पाइन्छ । समाजमा रहेका नैतिक चिन्तन, व्यवहारअनुसार कार्य गर्दै जाँदा मनोकाङ्क्षा दमित हुन पुग्दछन् । अचेतन भण्डारमा निहित चाहना कुण्ठित भएर अन्याय, अत्याचारजस्ता अनैतिक व्यवहारमा लागेर जघन्य अपराधका घटनामा संलग्न हुँदा अभिघात देखापरेको छ । पात्रका मानसपटलमा थुप्रिएर रहेका अनैतिक आचरणहरू घाउका रूपमा विकसित हुनुलाई अभिघात भन्ने गरेको पाइन्छ । यो लेख स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकका पात्र महेश्वर र किशोरीमा विकसित अभिघातको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा आधारित छ । महेश्वरले मानसिक पीडाबाट मुक्त हुने प्रयासमा अनैतिक कार्य गरी शान्तिको चाहना राखेको देखिन्छ । उसको चाहना पूर्ण नहुँदा मनोजगत् अफ्न उतेजित बन्दै गएर अभिघात भएको पाइन्छ । अभिघात सिद्धान्तका आधारमा स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकको विवेचना गरिएको छ ।

गोविन्द नेपालले स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटक राजनीतिक हत्या र उच्चवर्गीय पारिवारिक प्रेमको त्रासदी हो भनेका छन् । आफ्नी प्रेमिका लैजाने राणाशासनको वागी भएका कुनै व्यक्तिका हत्याको रहस्य उद्घाटित गर्ने लका जीवनमा देखापरेको मानसिक यन्त्रणाको अनौठो दृश्य र परपुरुषसँग अभिसाररत आफ्नी आमामाप्रतिको चरम घृणाबाट आहत छोरीका मानसिक पीडाको कलात्मक चित्र रहेको उल्लेख छ । पूर्णप्रसाद अधिकारीका अनुसार विजय मल्ल चेतना र उच्च बौद्धिकतालाई प्राथमिकता दिने नाटककार हुन् । उनको नाट्यकारिता असाधारण परिस्थिति र असामान्य मनस्थितिको कलात्मक सन्तुलन भएको उल्लेख छ । रामचन्द्र पोखरेलले सामाजिक अस्तित्व, वैचारिक आदि समस्यामा केन्द्रित भएर नाटक लेख्ने व्यक्ति भएको उल्लेख गरेका छन् । उनी मानव जीवनको गहिराइमा पुगी उसको भोगाइ चित्रण गर्दछन् । वासुदेव त्रिपाठीले विजय मल्ल समस्यामूलक, चिन्तनशील, असामान्य मनोविश्लेषण गर्ने नाटककार हुन् भनेका छन् । गोपीकृष्ण शर्माका अनुसार मल्ल सामान्य-असामान्य पात्रको मनोदशा चित्रण गर्ने नाटककार हुन् । मल्ल पात्रको मनोजगत् खोतल्ने, तिनको असामान्य व्यवहारलाई चित्रण गर्ने नाटककार भएको उल्लेख छ । यसरी प्रस्तुत भएका पूर्वकार्यका आधारमा स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटकमा प्रयुक्त अभिघातको चर्चा गरिएको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीका रूपमा विजय मल्लको स्मृतिको पर्खालभिन्न नाटक रहेको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा नाटकसँग सम्बन्धित विभिन्न समालोचकहरूका लेख र अभिघातका बारेमा प्रस्तुत भएका मनोविज्ञानसम्बन्धी पुस्तक र लेखहरूको प्रयोग गरिएको छ । यी सामग्रीहरू प्रायः पुस्तकालयबाट प्राप्त गरिएका छन् । यहाँ अभिघात सिद्धान्तका अनुसार पात्रको मनोदशा खोतल्ने क्रममा निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

अभिघातको सैद्धान्तिक परिचय

अभिघात भनेको मनमा निको नहुने गरी लागेको चोट वा घाउ हो । ग्रिसेली भाषामा यसलाई “ट्रमा” वा “ट्रुमा” भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसलाई नेपाली भाषामा अभिघात भन्ने गरिन्छ । वर्तमानमा भोगेका घटनाभन्दा धेरै पहिला लागेको पीडाजन्य घटनाको स्मृतिसित सम्बन्धित भएको मनोवैज्ञानिक विषयका रूपमा परिचित छ । फ्रायडवादी सिद्धान्तसँग साहित्यिक समालोचनाको निकट सम्बन्ध रहेको पाइन्छ (शर्मा ६२) । यो साहित्य र मनोविज्ञानको निकट रहेको हुन्छ । निकटता हुने कारणमध्ये एउटा प्रमुख कारण भाषापरक नव मनोविश्लेषण सिद्धान्त हो । फ्रायडवादअन्तर्गत नै समीक्षात्मक केन्द्रबिन्दु लेखकको मनोविज्ञानबाट पाठकतिर सदैँ जान्छ । नव मनोविश्लेषकहरूले लेखक, पाठक र

भाषाबिचको सम्बन्ध स्थापित गरेका छन् । उनीहरूले विश्लेषणको उल्लेखनीय कार्य गरेका भए पनि यहाँ ज्याकलकाँको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको भेटिन्छ । मानवमा पहिला अचेतनको विकास भएपश्चात् भाषाको ज्ञान हुन्छ भन्ने फ्रायडवादको खण्डन गर्दै पहिला अचेतनको नभइकन भाषाको विकास हुने कुरा उल्लेख छ । उनले पछिमात्र अचेतन हो भन्ने भाषापरक सिद्धान्तलाई लकाँले अचेतन भाषाबाटै उत्पादित वस्तु हो भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् (शर्मा ६२) । नव मनोविश्लेषणवादी सिद्धान्तको आरम्भसँगै साहित्य समालोचना नजिकिएका छन् । यसको विकास पात्र स्नायुरोग लागेर समस्याग्रस्त बनेपछि अभिघातको विकास हुन्छ तर ऊ त्यसबाट मुक्त हुन सक्दैन । यसले छोटो समयमा मनलाई उद्दिप्त तुल्याइदिएर स्थायी विक्षोभ उत्पन्न गराउँछ (फ्रायड २५४) । परिवर्तनबाट वा अप्रत्याशित रूपमा कुनै दुर्घटना भई शारीरिक अड्ग क्षतविक्षत भएर मानसिक तनाव उत्पन्न भई मानसिक तहमा मनोस्नायु विकृतिद्वारा अभिघात सिर्जना हुनपुग्दछ । यस्तो मानसिक अवस्था विकास भएपछि विरामीमा स्वर-हानि, स्मृतिलोप, पक्षघतजस्ता रोगहरू देखापर्दछन् । अव्यवस्थित रूपमा शारीरिक वा मानसिक चोट लागेर नथाक्ने अवस्थामा पुगी मानसिक तन्तुहरू क्षतिग्रस्त हुँदा अभिघात उत्पन्न हुन्छ (वर्मा २६६) । पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक आदिकरणले व्यक्तिको मानसिक अवस्था विघटित भई आक्रामक बन्न पुग्दछ । कुनै परम्परा, मानमर्यादा, नैतिकता विरुद्ध कार्य गर्ने अवस्थामा पुगेर त्यसै अनुसारको व्यवहार देखाउँछ । मनोविज्ञानका अनुसार जीवनमा नसोचेका विभिन्न उत्पन्न, बाधा-व्यवधान आइपरेर वा काम गर्दैजाँदा आवेगद्वारा व्यक्ति अपराध कार्य गर्न पुग्दछ । केही समय व्यतीत हुँदै गएर ऊ आफ्नो कार्य गराइबाट पश्चाताप बोध भई मानसिक आघातको सिकार हुन्छ । त्यसबाट मुक्त हुन खोजे पनि अलग हुन नसक्ने अवस्थामा पुग्दा मनस्थिति छिन्नभिन्न भई अस्वस्थ बन्दछ । आशा, भरोसामा तुषारापात भएर समाज विपरीत कार्य गर्न उत्साहित हुनपुग्दछ । हिंसामा संलग्न भएपछि जीवनमा कहिल्यै मुक्त हुन नसक्ने गरी दलदलमा पर्दछ (सिन्हा एवम् मिश्रा २२७) । स्मृतिको पर्खालभित्र नाटकको महेश्वर आफूले मनपराएकी युवती अर्कीकी भएपछि राणाशासको अन्त्य गरी प्रजातन्त्र स्थापनामा संलग्न भएको बुझी ललितको हत्या गरेपछि अपराधद्वारा मानसिक आघातमा परेकोछ ।

स्मृतिको पर्खालभित्र अभिघात

विजय मल्लको *स्मृतिको पर्खालभित्र* नाटकको महेश्वरले कामवासनाका वशमा परेर उद्दिप्त मनस्थितिलाई नियन्त्रण गर्न नसक्दा जघन्य अपराध गरेको छ । तत्काल असन्तुलित मनस्थिति शान्त बने पनि यौवन समाप्त हुँदै गएपछि किशोरीका पिताको फोटो आँखामा पर्नासाथ पूर्व गरेका अपराधको घाउ पाकेर सताउन लाग्दछ । किशोरी आमाका कारण वात्सल्य स्नेहबाट वञ्चित भएको बुझेर नकारात्मक भावनाको विकास भई पीडाग्रस्त बन्न पुगेकी छ । यहाँ नाटकका महेश्वर र किशोरी मानसिक आघातबाट प्रताडित भएका छन् ।

दाम्पत्य बन्धनमा आबद्ध नारीपुरुषभित्र विकसित मनको घाउबाट एक-अर्कामा द्वन्द्वको विकास भएको छ । नारी स्वतन्त्र बनेर आफूखुसी प्रेमी छनौट गर्ने बानीको विकासले युवा-युवती द्वन्द्वको सिकार बनेका छन् । जात, परम्परा, घरघरान हेरेर, आफ्नो क्षमता दाँजेर छोरीको विवाह गरिदिने प्रवृत्ति र शिक्षाको उज्यालो बुझेकाहरू आफ्नो इच्छानुसार जीवनसाथीको चयन गर्ने चाहनामा कुठाराघात भएको छ । अभिभावकले आफ्नो वैभव अनुसारको युवक-युवती छनौट गर्दा नयाँ पुस्ता आफू खुसी जीवनसाथी छनौट गर्न नपाई दवाव आइलाग्दा अभिघातको विकास भएको छ । किशोरीकी आमालाई अभिभावकले आफ्नो कुलघरानअनुसारको युवक खड्गविक्रमसँग विवाह गरिदिन लाग्दा मानसिक पीडा हुनपुग्दछ । चाहना अनुरूप कार्य गरे पनि ललित र शर्मिलाको जीवन दुःखद रूपमा समाप्त भएको छ ।

नाट्यवस्तु

नाटकको पृष्ठभूमि २००७ सालका क्रान्तिको घटनाबाट निर्माण भएको छ । नाटकको पात्र महेश्वरजङ्ग थापा उसको साथी ललित कलेज अध्ययन कालका साथी हुन् र उनीहरूसँग शर्मिला पनि साथी बन्न आइपुग्छे । ललित र शर्मिलाबिच प्रणय सुरु भएको देखेर महेश्वरलाई पीडा हुन्छ । ललितसँग शर्मिलाको विवाह भएको बुझेर राणाविरोधी आन्दोलनमा लागेको ललितलाई हत्या गर्ने योजना बन्छ । ललित र शर्मिलाबिच एक दिन भगडा हुँदा दुईवटा सन्तानमध्ये एउटामात्र तपाईंको र अर्को छुट्टै पुरुषको हो भनेको सुनेकी किशोरीमा आमामात्र नकारात्मक भावनाको विकास भई अभिघातको चोट लागेको छ । शर्मिलाको सुन्दरतामा मोहित भएको महेश्वर प्रेमिकासँग ललितको भगडा भएको बुझेर अशान्त ललित राणाविरोधी भएको पोल लगाई हत्या गरी शर्मिलासँग दाम्पत्य जीवन विताउन लाग्दछ । साथीको हत्या गरेको घटना

ढाकछोप गर्न उसले शर्मिलालाई बेचेको छ । आफूले गरेको अपराधबाट मुक्त हुन छोराछोरी साथमा राखेर पालनपोषण गर्दछ । हत्या र पत्नी बेचेको स्मरणले सताएपछि ऊ मद्यपानमा लाग्दछ । छोरी किशोरीले पिताको तस्वर देखिने स्थानमा राखेपछि अफ पीडा भई नदेखिने स्थानमा लगेर फाल्दा पुनः देखापर्नुले उसलाई मानसिक आघात भएको पाइन्छ । मद्यपान गरेर साथी ललितको स्मृति (फोटो) बाट अलग हुन फोटो फाल्ने गर्दछ, तर त्यसरी फालेको अर्केले होला भन्ने कुराको विश्वास गराउन लागेपछि नाटकको कथावस्तु अभिघातजन्य अवस्थाबाट आरम्भ भएको पुष्टि हुन्छ ।

कथावस्तु आरम्भमा पर्दा खुल्दा महेश्वर दुईवटा घटनाको पीडाले सताइएको छ । आफ्नो मित्रलाई छक्याएर मृत्यु गराइएको छ । मातापिताको साथबाट टाढा रहेर हुर्किएको दुःखद स्मरणले किशोरी आहत भएकी छ । आफूले बाँच्ने आधारका रूपमा अभिभावक मानेर बाल्यावस्थादेखि स्नेह गर्दै आएको महेश्वर मद्य पानबाटै जीवन समाप्त गर्न लागेको बुझेर मानसिक आघात भएको छ । ऊ भन्छे—“हो यसरी नै पिएर आफूलाई सर्वनाश पारिबक्सियोस् । कसैको के वास्ता हजुरलाई । जसलाई जे होस् । अर्कालाई कसरी लखेट्दै लखेट्दै भण्डै समाएर लुछ्न लागेको, रगत पिउन लागेको, म मूर्छा मात्र पर्न सकिन” (मल्ल २) । उसलाई बाल्यावस्थादेखि नै मानसिक आघात भएको देखिन्छ । अभिघातयुक्त मनोरोगीलाई सधैं सपनामा अभिघातजन्य रोग आर्थिक कारणबाट सिर्जना हुने गर्दछ । छोटो समयमा कुनै सानो घटनाले मनभिन्न उद्दीपन भाव अधिक मात्रामा सिर्जना गरिदिन्छ । मनमा निहित उर्जा प्रकट भएपछि मानसिक पीडा उत्पन्न हुनपुग्दछ (फ्रायड २५४) । किशोरी बाल्यावस्थामा बाबा-आमाबिच एकआपसमा उत्पन्न विश्वासरहित अवस्था सिर्जना भएको बुझेर अभिघातमा परेकी छ । प्रस्तुत नाटकमा मुख्य चरित्रका रूपमा महेश्वरजड थापा रहेको छ भने किशोरी सहायक चरित्र हो । यी दुवैको चरित्र अभिघातको सिकार बनेको देखिन्छ । महेश्वर ललितको हत्या अपराध भावनाद्वारा प्रताडित भएको छ । किशोरी आमाको नैतिकहीन व्यवहारले गर्दा आफू र भाइ सहाराहीन भएका अवस्थामा आश्रित हुनुपरेको भन्ने कुराको प्रभावमा परेर मानसिक आघात भएको छ ।

महेश्वर

नाटकमा मुख्य पात्रका रूपमा महेश्वरजड थापा रहेको छ । ऊ सम्पन्न आर्थिक अवस्था भएको विषाद, संज्ञान, विपर्यय, अपराध-भावना, स्मृतिको प्रताडनामा परेर असह्य पीडा अनुभव गर्ने चरित्र हो । अनिद्रा पीडा, संवेगात्मक शून्यता र आत्महत्याबाट दुःखित भएर बाँचेको देखिन्छ । ऊ अपराध कर्मको पीडा, दीर्घकालीन मद्यज विभ्रमबाटग्रस्त उच्च पदस्थ व्यक्तिका रूपमा रहेको छ (रेग्मी २८) । आरम्भ हुँदा महेश्वरजड थापा रङ्गमञ्चमा हिँड्दाहिँड्दै रोकिएर ललितको तस्वर देख्दा अफ चिन्तित भई ओठ चलाएर कुरा गरिरहेको हुन्छ । तस्वर देखेर मानसिक पीडाले अभिघातको सिकार बनेको छ । ऊ मानसिक अस्वस्थताले सताएर असहज अवस्थामा पुगेको छ । मनोवेदनाबाट प्रताडित हुँदाको दुःखबाट मुक्तिका लागि मद्य पान गर्दछ । पुरुषको तेलचित्रलाई सम्बोधन गर्दै तस्वरमा उपस्थित व्यक्तिबाट आफू जति टाढा हुन चाहे पनि सम्भव हुँदैन । सधैं त्यही तस्वरमाथि उसको दृष्टि पुग्नासाथ त्यसले सताएर पीडाबोध हुनपुग्दछ । महेश्वर आफूलाई तस्वरले सताएको कुरा यसरी व्यक्त गर्दछ – “तिमी मेरो बाँचेका छौ म बाँचेर मेरो छु । तिमी मेरो मुटु खान सक्छौ, म तिम्रो केही गर्न सकिन ।...म निदाउन खोज्छु, रमाइलोसँग सुत्न चाहन्छु तर तिमी मेरो सामुन्ने नै उभिन आइ पुन्छौ, मलाई खिज्याएर, गिज्याएर हेरिहन्छौ.... यो हातले तिमीलाई धेरैचोटि मिल्काइसकियो, टुक्रा, टुक्रा पारी हुर्याई अट्याएर मार्ने सुरमा छु, तर खै, खै, कसरी म आफैँलाई मार्न सक्छु” (मल्ल २) । यसरी आवेशमा आए पनि निरीह अवस्थामा पुगेको देखिन्छ ।

प्रेमिकाको स्मरण गर्दै महेश्वर भन्छ—“त्यस बखत पनि त्यस्तै बेलामा आयौ हुरीको बेगमा आयौ हुरीको बेगमा गयौ ?” (मल्ल ३) ऊ किशोरीलाई देखेर अस्वस्थ अवस्था भएको हुँदा आफ्नै सुरमा बोलिरहेको हुन्छ । ऊ मद्यपन भए पनि चेतना रहित नभएको विचार प्रकट गर्दछ । विस्मृतिका कारण प्रेमिकाकी छोरीलाई प्रेमिका नै ठान्ने भ्रममा परेको देखिन्छ । ऊ मानसिक चिन्ता र मद्यपानका कारण असामान्य कुरा गर्दछ । आफूलाई हत्या, मानव विक्रीको दोष आइलागेको चिन्ता र भ्रमले महेश्वर प्रेमिकाकी छोरीलाई प्रेमिकाजस्तै देखेर रानी भन्न पुग्दछ । किशोरी पुनः प्रेमिकाजस्तै लागेर शर्मिला भनी सम्बोधन गर्दछ । आफू शर्मिला होइन भने पनि विश्वास नलागी रानी भनेर बोलाउँछ । “म तिमीलाई भ्रुक्लको मात्रले ठम्याउन सक्छु । तिमी मलाई अब भुक्लका जान पाउन्नौ, तिमीलाई समाएर राख्छु ।” (मल्ल ३) महेश्वर ललितको हत्या गरेपछि शान्ति हुन्छ भन्ने ठाने पनि उसको मानसिकता अशान्त बनेको छ । ऊ प्रेमिकाले जति प्रहार गरे पनि आफूमा

सहन गर्ने क्षमता रहेको सुनाउँछ । उसलाई आफ्नो जीवनमा प्रेमिका हुरीको बेगमा आएर केही समयको बसाइपछि बतासभ्रै हराएजस्तो लाग्दछ । आफू सैनिक भएका अवस्थामा साथीको हत्या गरेका हुँदा उसको मृतात्माले लखेटिरहेको भ्रममा परेर अभिघातको सिकार भएको छ । व्यक्तिमा अभिघातको जन्म प्रायः कुनै गहिरो चोट अथवा क्षतिको कारण हुने गर्दछ । कुनै दुर्घटनाले गर्दा मानिसहरूमा मानसिक, शारिरिक कष्टको अनुभूति हुन्छ । अभिघात धेरैजसो पुरुषहरूमा अधिक देखापर्दछ । मनो विकृतिले गर्दा व्यक्तित्व विच्छिन्न भएर डरबाट मुक्त हुन खोजे पनि सम्भव हुँदैन (सिंह र तिवारी ३२९) । अस्वस्थ अवस्थामा पुगेको कुरा उसको यो भनाइबाट पुष्टि हुन्छ- “राइफल बोकेर कवाज खेलिरहेछन्...तोपको आवाज कस्तो चिच्याई चिच्याई कराइरहेछन् । मलाई लखेटिरहेछन्” (मल्ल ५) । ऊ साथीकी प्रेमिकाको आकर्षणमा परेर उसैसँग जीवन व्यतीत गर्ने चाहना भई साथीको हत्या गरेकाले अपराधले अभिघातको सिकार भएको छ ।

महेश्वर हीनताबोध यसरी व्यक्त गर्दछ- “म कसैको टेवा हुन सक्छु अब ? कसको टेवा हुन सक्छु ? म कसैको टेवा हुन सक्तन, म मरिसकें ।” (मल्ल ९) ऊ आफैँले हत्या गरेका व्यक्तिको तस्विर देखेर अपराध बोधद्वारा सताइएको छ । मनोविज्ञानका अनुसार अपराध अतिपीडाजनक वृत्तिबाट उत्पन्न हुने गर्दछ । अपराधीहरू मानसिक चिन्ताका कारण मनोविकसित अवस्थामा पुग्दछन् । अपराधयुक्त व्यवहारले तनाव उत्पन्न भएर अशान्त मनस्थितिको सिकार हुन्छन् (लूम्बा २६०) । यहाँ महेश्वर साथीको हत्या गरेका कारण मनमा रहेको अपराधले तस्विर देखासाथ विकसित हुनपुग्दछ । ललितको अन्त्य गर्दा उसकी पत्नीलाई आफ्नो बनाउन सकिन्छ भन्ने सोचेर हत्या गरिएको थियो । व्यक्तिको तस्विर देख्ने ठाउँमा रहँदा मनमा पीडा हुन्छ । कामाशक्त मानसिकताबाट हत्या गरिएको अपराधले मनमा पश्चाताप उत्पन्न भइ अभिघात भएको छ । ललितको तस्विर सधैं कोठाबाहिर फाल्ने गर्दछ । मनोविज्ञानका अनुसार व्यक्ति आक्रामक व्यक्तित्वका कारण आक्रोश व्यक्त गरिरहेको हुन्छ । आक्रामक हुने मानिसको व्यवहार सामान्य व्यक्तिको भन्दा भिन्न हुन्छ र घटना घटिसकेपछि ऊ पछुताउँछ (ज्ञवाली २४२) महेश्वर पश्चातापबाट यसरी प्रताडित भएको छ -

“म बहुलाउन लागे”, (मल्ल ७)

“आफ्नै भुल र गल्तीले गर्दा यति भयानक डर लाग्दो रहेछ-किशोरी ! म त्यसै आगोमा जली जली भस्मीभूत हुन लागिरेछु ।” (८)

“म कसैको टेवा हुन सकिदैन, म मरिसकें ।” (९)

“मबाट पनि कैयन गल्तीहरू हुन गएका छन् । जसले मलाई अहिले सम्म लखेटिरहेको छ । म पाष्टि हूँ, दुष्ट हूँ”, (३२)

“पश्चातापको आगोमा जलिरहन सक्तन अब तिम्रो मुमालाई तिम्रो बुबाले भगाएर लगेदेखिन् मेरो अन्तरात्मा त्यसले अत्यन्त आघात पुऱ्याको हुन सक्तछ ।” (४९)

“तिम्रो बुबाको अनुहारले सधैं लखेटि रहन्छ । आत्महत्या नगरी सुख छैन ।” (५०)

महेश्वर ललितको तस्विर देख्दा पीडाबोध भएर सधैं बाहिर फाल्दछ । प्रेमसँग राखिएको तस्विर बाहिर देख्दा किशोरी किचकन्नीले फालेको भन्ने भ्रममा परेकी छ । महेश्वर आफ्नो साथ पाएर सुखानुभूति गर्दछे भन्ने बुझेपछि अपराधबोधले छटपटाएको देखिन्छ । मनोविज्ञानका अनुसार अपराध नगर्दासम्म त्यसको पीडा कस्तो हुन्छ भन्ने अनुभूति हुँदैन । जब अपराधको काँडाले कोमल हृदयमा घोचिन्छ तब मनको घाउ सक्रिय भएर सताउन थाल्दछ ।

महेश्वर सुकुमेलले मैसाबकी आमालाई कसैले खोजी गरेन भनेको सुनेर खोजी गर्दा वनारसमा गङ्गा नदीमा डुङ्गा पल्टिएर निधन भएछ भनी सुनाउँछ । ऊ पतिको खोजीमा जाँदा आफूले रोक्न नसकेकोमा पश्चाताप भएको बताउँछ । महेश्वर किशोरी प्रेमिकाजस्तो लागेर गलत बोले भन्ने कुराले चिन्तामा परेको छ । ऊ किशोरी र भाइको लालनपालन गर्दा आमाबुबाले जति माया गर्न सकिन भनेर अपराध छिपाउन खोज्दछ । यसरी आश्रय नपाएको भए पाटीको बास हुनेथियो भन्दा यो मेरो कर्तव्य हो भनी आफू दयालु भएको देखाएर अपराधबोधबाट मुक्त हुन चाहन्छ । ऊ किशोरी विगतमा बाबुआमाबिच भगडा हुँदा शर्मिलाले दुईवटा सन्तानमध्ये एउटा सन्तान अर्केको हो भनेको सम्झिएर रुँदै मर्न मन लाग्छ भन्दा पनि बाँच्ने पछि भनी सान्त्वना दिन्छ । महेश्वर किशोरीले आफूसँग विहे गर्न खोज्दा पालेर आफैँले राखेको दोष आउने, साथीकी छोरीसँग विहे गर्न हुँदैन भन्दै एकपटक सोच्न आग्रह गर्दछ ।

किशोरी

नाटकमा मुख्य नारीचरित्रका रूपमा किशोरी रहेकी छ । आमा सानैमा आफूहरूलाई छाडेर आफ्नो स्वार्थले वा मोज गर्ने उद्देश्यले हिँडेकी हो भन्ने कुराले ऊ मानसिक आघातको सिकार भएकी छ । आफूलाई जन्म दिने आमाबाट त्यागिएको थाहा पाएर मानसिक पीडाबाट सताइएर आमाप्रति नकारात्मक बनेकी छ । ऊ आफ्नो पीडा यसरी व्यक्त गर्दछे—“म मूर्च्छा परेर ढल्ल लागेको बेलामा मलाई किचकनीले समाएर मार्न लागेको बेलामा । एक किचकनीले माछ माछ मलाई । म बौलाउँछु, साँच्चै बौलाउँछु” (मल्ल ३) । किशोरी भाइ आफू सानो छँदा आमा परपुरुषसँग गएपछि आफूहरूको जीवन दुःखद बनेको हो भन्ने भ्रमले मानसिक अभिघात भएको देखिन्छ— “जमुनी आमा ! तपाईं म त किचकनी भनेर तर्सेको । आज पनि मलाई तर्साउन आएको थियो ? डरले कोठामा सुत्न नसकेरत्यो किचकनीले मारि छाड्छे मलाई जमुनी आमा ! मारिछाड्छे” (मल्ल ८) ।

“त्यस किचकनीले मेरो बुबालाई बर्बाद गरेकी छ ।” (८)

“त्यस किचकनीले अहिले मलाई लखेटेर, मेरो रगत चुसेर, मलाई बौलाहा तुल्याउन लागेकी छ ।” (८)

“सपनामा पनि झ्याम्म छोपन आउँछ, उकुसमुकुस भएर बाँचन सक्तिन ।” (९)

“म मुमालाई घृणा गर्छु, रातमा कसैले लखेट्न आउँछ, कसैले घाँटी अँट्याउँछ”, (१३)

“यसको बदला नलिई छाड्दिन म, किचकनीले मलाई रातमा पनि सुत्न दिएको छैन, मलाई लखेटिरहन्छे”, (१९)

छोरीका लागि आमाले सुखदुःखको अनुभूति सुन्न सक्छन् । छोरीलाई अन्तर्दयबाटै माया गरेर पराइघर पठाउनेजस्ता रचनात्मक कार्यतर्फ प्रेरणा दिने गर्दछन् । यहाँ किशोरीका लागि आमाको व्यवहार दुःखदायक बनेको छ । सानो छँदा पिताको हात समातेर घुम्ने चाहनामा आमाद्वारा कुठाराघात भएका कारण अभिघात भएको छ । उसमा पितृरति ग्रन्थ भएकाले पिताप्रतिको स्नेह अतृप्त अवस्थामा रहेको छ । स्वतन्त्र अवस्थामा मनोकाङ्क्षा परितृप्त हुन नसक्दा अभिघात उत्पन्न भएको छ । पितृवात्सल्यबाट दिदी, भाइलाई वञ्चित गराउने कार्य आमाबाट भयो भन्ने कुराले मानसिक आघात हुनपुगेको देखिन्छ । बाल्यावस्थामा स्वतन्त्र भएर आमाबाबुको न्यानो स्पर्श, प्रणययुक्त वात्सल्यबाट अलग हुनुपर्दा ऊ आमालाई किचकनी भनेर मनको आघात शान्त पार्न चाहन्छे । किशोरीलाई पिताको हत्या आमाले गराएकी हो भन्ने लागेको छ । उसैको प्रेममा परेर आश्रयदाता महेश्वरलाई वियोगको चोटबाट अभिघात भएको हो भन्ने लागेको छ । आफ्नो स्तन्त्रताको मार्ग अवरुद्ध गरेर किचकनीले घरका सबैललाई नियन्त्रणमा राखेकी छ । उनीहरू सानैछँदा आमा बाध्यतामा परेर कदापि घर आउन सक्ने अवस्था छैन भन्ने कुरा बुझ्ने अवसर पाएकी छैन । काम गर्ने सुकुमेल एक रात घर नआउँदा किचकनीको डरले सुत्न नसकेको कुरा गर्दै एकलै बस्नुपर्दा नोकर्नीलाई गाली गर्दछे । मानसिकतामा आमा खराब चरित्र भएकी नारी हो भन्ने बुझेर उसले नकारात्मक अवस्थामा हेरेकी छ । ऊ भन्छे—“मलाई हिजो राति किचकनीले लखेटेर थिचि आई, तर्साई, म कराएँ चिच्याएँ” (मल्ल १०) ।

किशोरी पहिला आमाबुबाबिच भएको पारिवारिक कलह यसरी व्यक्त गर्दछे— “हुँदा हुँदा यहाँसम्मन् कुरा चर्कदै गयो, बुबाआमा दुवैले एक अर्कालाई जथवा तथवा भन्न सुरु गरि बक्सियो ।.....मुमाले चिच्याएर कराइबक्सेको सुनें— “सुनिबक्सियोस् कान खोलेर—मैले हजुरलाई कहिल्यै मन पराइनँ ।.....खालि प्रतापविक्रमसँग विहे गर्नुपर्ला भनेर हजुरसँग भागेर आएकी हूँ मयी दुर्व बच्चाहरूमध्ये एउटा उसैको हो ।” (१८) उसलाई आमाले दुईवटा सन्तान दुईजना पुरुषका हुन् भनेको सुनेर आमाप्रति द्वन्द्वात्मक भावना उत्पन्न भएको देखिन्छ । आमाको कुरा सुनेदेखि नै किशोरीमा अभिघात उत्पन्न भएको पाइन्छ । फ्रायडका विचारमा अचेतन मनको प्रभाव व्यक्तिमा अधिक हुन्छ । बाल्यावस्थामा आमाबुबाको समुचित स्नेह प्राप्त हुनमा कसैद्वारा अवरोध हुँदा आमाप्रति जीवनमा सधैं नकारात्मक भाव रहेको देखिन्छ । अचेतनका इच्छाहरू जीवनमा महत्त्वपूर्ण भएर रहन्छन् र ती अतृप्त अवस्थामा रहँदा मनोस्नायुविकृति वा अभिघात हुनपुग्दछ (सिंह तथा सिंह २९१) । किशोरीमा रहेको पितृस्नेहको चाहना कुण्ठित हुनुमा आमा नै यसको कारक हो भन्ने मनमा लागेको छ ।

महेश्वरलाई अभिभावकका रूपमा प्राप्त गरे पनि मानसिक असन्तुष्टिले सताइरहेको छ । रातभर छटपटी हुने, चिन्तित मनस्थितिमा बाँच्नु पर्दा पीडा भएको देखिन्छ । उद्वेलित मनस्थितिले गर्दा कहिल्यै निश्चिन्त भएर निद्रा लाग्दैन । “कीर्तिदिन भयो कति, म सुत्नै सकेकी छैन । कहिले—काहीं त मलाई बहुलाउँला जस्तो लाग्थ्यो” (मल्ल ३२) । मनोविज्ञानका अनुसार कुनै अप्रिय घटनाबाट मानसिक तनाव उत्पन्न हुनपुग्दछ । अव्यवस्थित मनस्थिति देखापर्नुलाई अभिघात वा मनोस्नायुविकृति भनिन्छ । व्यक्तिमा अभिघातका कारण शारीरिक, मानसिक र संवेदनात्मक रूपले मनमा

तीव्र घाउ वा आघात हुन्छ । विसर्दै गए पनि मनमा स्मरण हुँदा वा त्यससँग सम्बन्धित घटना देखापर्नासाथ अभिघातको सिकार बन्दछ (भण्डारी ७४) । किशोरीले अभिभावकहरूको स्वार्थले गर्दा आफूहरू एकलो बन्नुपरेको हो भन्ने ठानेकी छ । स्वस्थ बन्न निश्चिन्त अवस्थामा निद्रा आउनु पर्ने तर अभिभावकमा देखापरेको द्वेष, ईर्ष्या वृद्धि भई स्वार्थका वशमा परेर आफूहरू सहाराहीन भएका हौं भन्ने मानसिकताले मनस्थिति उद्वेलित बन्न पुगेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

विजय मल्लको *स्मृतिको पर्खालभिन्न* नाटकमा अपराधमनोविज्ञानको प्रयोग भएको छ । यहाँ महेश्वर आफ्नो साथी ललितकी श्रीमती सुन्दर देखेर ऊप्रति आकर्षित हुनपुग्दछ । एकआपसको प्रेममा परेर दुवै निकटका साथी बन्न पुग्दछन् । ललितको हत्या गरेर शर्मिलालाई श्रीमती बनाएपछि अपराधबोधले सताउनलाग्दा घटना खुल्ने त्रासले शर्मिलालाई नेपाल नआउने गरी भारत पुऱ्याएको छ । मानसिक पीडा भएकाले शर्मिलाका छोराछोरी साथमा राखेर लालनपाल गर्दै आएको महेश्वर ललितको तस्विर देख्दा अभिघातको सिकार हुनपुग्दछ । तस्विर नदेखिने ठाउँमा फाले पनि किशोरी पितृरति ग्रन्थिद्वारा सताइएर तस्विर खोजेर ल्याउने गर्दछे । शर्मिला रातमा आएर तस्विर फाल्दछे भन्ने भ्रममा परेर शत्रु ठान्दा ऊ अभिघातद्वारा सताइएकी छ । आमाकै कारणबाट सदाका लागि पितृस्नेहबाट वञ्चित हुनु परेका अवस्थामा उसले महेश्वरलाई अभिभावक ठानेको देखिन्छ । यसरी नाटकमा महेश्वर अपराधबोध र किशोरी माताप्रतिको नकारात्मक धारणाका कारण अभिघातमा परेका देखिन्छन् ।

सन्दर्भ-सूची

- ज्ञवाली, भगवानचन्द्र. *असामान्य मनोविज्ञान परिचय*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार. २०६३ ।
 फ्रायड, सिगमन्ड. *ए जनरल इन्ट्रडक्सन टु साइकोएनालेसिस*, हिन्दी अनुवाद फ्रायड: मनोविश्लेषण. देवेन्द्रकुमारद्वारा अनूदित.
 दिल्ली: राजपाल एन्डसन्स. सन् १९९६ ।
 भण्डारी, कृष्णप्रसाद. *मनको रोग*. ललितपुर: साक्षा प्रकाशन. २०६३ ।
 मल्ल, विजय. *स्मृतिको पर्खालभिन्न*. काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान. २०४० ।
 रेग्मी, मुरारीप्रसाद. *स्मृतिको पर्खालभिन्न: एक मनोविश्लेषण*. प्रज्ञा. व.१३.अ.१ पूर्णा ४७. २०४१. पृ.२८-३२ ।
 लूम्बा, राममूर्ति. *मनोविज्ञान के क्षेत्र*. लखनउ: हिन्दी उपसमिति सूचना विभाग. सन् १९६४ ।
 वर्मा, रामपालसिंह. *नैदानिक मनोविज्ञान*. पुनर्मु. आगरा: विनोद पुस्तक मन्दिर. सन् २००२ ।
 शर्मा, मोहनराज. *आधुनिक तथा उत्तरआधुनिक पाठकमैत्री समालोचना*. काठमाडौं: क्वेस्ट पब्लिकेसन. २०६६ ।
 सिंह, अरुणकुमार तथा आशीषकुमार सिंह. *मनोविज्ञान के संप्रदाय एवं इतिहास*. (पुनःमु.) दिल्ली: मोतीलाल बनारसी दास. सन् २००४ ।
 सिंह, लाभ तथा गोविन्द तिवारी. *असामान्य मनोविज्ञान*. आगरा: विनोद पुस्तक मन्दिर. सन् २००१ ।
 सिन्हा, राजराजेश्वरी प्रसाद र मिश्रा, बि. के. *असामान्य मनोविज्ञान*. पुनर्मु. दिल्ली: भारती भवन. सन् २००२ ।
 सुलेमान, मुहम्मद र तैबाब मुहम्मद. *असामान्य मनोविज्ञान*. दिल्ली: मोतीलाल बनारसी दास. सन् २००४ ।